

Иванова О.В.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

## КЛЮЧЕВЫЕ ЗАДАЧИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ТЕРМИНОГРАФИИ

### Аннотация

Раскрыто сущность терминологии как науки, исследовано описательную и приписательную терминологию. Раскрыто понятие «терминов» как объектов терминологии, определены ключевые проблемы их отраслевого распределения. Затронут вопрос стандартов и стандартизации в Украине. Сосредоточено внимание на основных этапах стандартизации и охарактеризованы особенности терминологических стандартов. Описаны структурные элементы статьи терминологического словаря.

**Ключевые слова:** терминология, термин, стандарты, стандартизация, терминологический словарь.

УДК 811.161.2

## ЯДЕРНА ЗОНА ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТУ «ДУМКА»

Полиця Т.Д.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті визначено одиниці ядерної зони фразеологічного поля концепту «думка». Проаналізовано їх семантико-ступеневу градацію. Описано структурні особливості та лексико-парадигматичні зв'язки. Розглянуто фразеосемантичну структуру лексеми *думка* в українській мові. Схарактеризовано фразеотворчі когнітивні моделі.

**Ключові слова:** концепт, об'єктивація концепту, фразеологічне поле, ядерна зона фразеологічного поля, семантико-ступенева градація.

**Постановка проблеми в загальному і її зв'язок з науковими і практичними завданнями.** Друга половина ХХ століття у мовознавчій науці позначена розвитком когнітології та когнітивної лінгвістики, все більше учених звертаються до проблеми концепту, його мовної реалізації, ціннісної орієнтації, комунікативної значущості (А. Бабушкін, Ю. Степанов, М. Алефіренко, В. Маслова, О. Селіванова, З. Попова, Й. Стернін, О. Борисов, Н. Мех, Я. Купіна, І. Иванова, Ж. Краснобаєва-Чорна, Т. Рудюк) та ін.

На фоні загальної антропоцентричної спрямованості сучасних лінгвістичних студій на вивчення та опис вербалізованих фрагментів внутрішнього світу людини, малодослідженою постає фразеологічна підсистема сучасної української мови, що представлена номінаціями концепту «думка».

Матеріалом даної розвідки є складена методом суцільної вибірки картотека українських народних фразеологізмів, зафіксованих у фразеологічних словниках української мови, зокрема у двотомному академічному фразеологічному словнику української мови, укладеному В. Білоноженко, В. Винником, І. Гнатюк, фразеологічному словнику української мови Г. Удовиченка, В. Ужченка та Д. Ужченка, Ю. Прадіда, а також у Словнику української мови в 11-ти томах.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Незважаючи на чималу кількість досліджень присвячених концепту, досі немає єдиного загальноприйнятого визначення згаданого поняття. Це пов'язано з тим, що, по-перше, кожен дослідник визначає його по-своєму; по-друге, саме поняття «концепт» є розмитим, його часто плутають із сумісними поняттями. В. Маслова відсутність єдиного визначення концепту пояснює складністю багатовимірності його структури, зокрема наявністю соціо-психо-культурного компонента, який більшою мірою переживається носіями мови, включає асоціації, емоції, оцінки, національні образи й конотації [5, с. 50].

Спільним у розумінні концепту є те, що його пов'язують зі свідомістю (концепт перебуває у свідомості), мовою (мова та мовлення – сфери, в яких предметнюється концепт) та культурою (культура детермінує концепт), які між собою теж певним чином взаємодіють: мова є водночас і частиною культури, і зовнішнім її фактором; категорії свідомості реалізуються в мовних категоріях та одночасно детермінуються ними [4, с. 76].

У запропонованому дослідженні концепт визначаємо як ментальну одиницю, в якій закладено певну інформацію, знання, зумовлені особистим чи суспільним досвідом, що знаходить вияв у вербальних та невербальних знаках.

Актуалізація конструкції свідомості відбувається через систему мови. Одиниці фразеологічного рівня мови, що вербалізують концепт, відрізняються від інших мовних знаків образністю, національним колоритом. У них яскраво виявляється «національне сприйняття мовної картини світу, віддзеркалення характерних особливостей культури й побуту, народних звичаїв, історичного минулого» [9, с. 3].

Об'єктивацію концепту фразеологічними одиницями І. Голубовська та С. Воркачов називають одним з основних принципів його визначення [1, с. 77; 2, с. 91]. Через фразеологічну репрезентацію, на думку А. Загнітка, простежується культурне напруження і значущість концепту [3, с. 39]. Фразеологічні номінації розширюють та доповнюють концептуальний зміст.

Фразеологічну та паремійну актуалізацію концептів досліджували також О. В. Дуденко (2002), О. О. Селіванова, О. О. Близнюк (2008), Ж. В. Краснобаєва-Чорна (2009), Т. Рудюк (2010), С. Н. Денисенко (2010), А. П. Бабушкін (1997), І. Г. Вражнова, А. М. Емірова, Л. В. Басова (2004), К. А. Жуков (2004), А. В. Свиридова (2008), Л. Г. Золотих, М. Ф. Алефіренко, І. С. Блінова (2009), О. М. Шевченко (2009), К. С. Волошина (2010), Г. Р. Малиновська (2010) та інші.

**Мета статті** полягає у виявленні й описі фразеологізмів, що об'єктивують концепт «думка», зокрема тих, що формують ядерну зону його фразеологічного поля; встановлення їх структурно-семантичних особливостей та фразеотворчих метафор.

**Виклад основного матеріалу.** До одиниць фразеологічної об'єктивації концепту «думка» відносимо стійкі вирази з архісемами «продукт мислення», «намір, замисел, задум», «процес мислення», «те, чим заповнена свідомість», «система переконань, поглядів, уявлень», у структурі й тлумаченні яких наявна лексема ім'я концепту, лексичні одиниці її дериваційного поля, синоніми та похідні від них, а також фразеологізми, у складі яких немає імені концепту, що дає підстави кваліфікувати їх як «концепт-ситуативні вирази».

Сукупність фразеологічних одиниць, що вербалізують концепт «думка» кваліфікуємо фразеологічним полем (ФП). Це градуально-зональне об'єднання ФО, що структуруються навколо відповідного поняття та виявляє себе в семантичній кореляції структурних одиниць. Дотримуємося традиційного погляду щодо виділення ядра поля, приядерної зони, близької, далекої та крайньої периферії.

Ядерну зону ФП досліджуваного концепту репрезентують семантично неоднорідні ФО, тобто одиниці різної семантико-ступеневої градації, у складі яких наявна лексема *думка*. Семантико-ступеневу градацію таких одиниць визначаємо відповідно до ступенів полісемізації та відтінків значення лексеми *думка*.

Ступені полісемізації – градуальне відношення сем у смисловій структурі багатозначного слова.

Лексико-семантичне ядро ФП концепту «думка» формують ФО, об'єднані за семемою «процес мислення». Його можна структурувати за кількома моделями в такій послідовній градації, наприклад:

· (1) «думка як власне процес думання = мисленевий процес у різних його виявах – обдумування / пригадування / уявлення / розмірковування / міркування / усвідомлення / розуміння / замислювання»: **перебирати / перебрати у пам'яті (в голові, у думці)** «обдумувати щось, пригадувати або уявляючи у точній послідовності щось». *Він перебрив у думці усі діла, які траплялись в волості за останні часи* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 489); **прикидати / прикинути в голові (в думках, думкою)** «уявляти план дій, розмірковувати над чимось». *Вигрівались [селяни] на нежаркому осонні і прикидали в думках, до чого братися тепер, з якого діла розпочинати своє труднее життя на великому заризи війни* – Ю. Бедзик (СФУМ, с. 561); **казати (говорити і т. ін.) собі на (в) думці (думках)** «міркувати, думати». *Поглядаючи на своє зібрання, казала [вільма] собі на думці: – Є усяке; не піду до людей позичати* – Г. Квітка-Основ'яненко (СУМ, т. II, с. 435); **снуватися в голові (в думках)** «виникати в уяві, думатися». *А Степану мріялося, снувалось у думках: заживемо, забагатіємо* – В. Вільний (СФУМ, с. 672); **узяти на думку** «почати думати». *Він зараз узяв на думку, як би то йому свого сотника зовсім з'їсти* – Г. Квітка-Основ'яненко (СУМ, т. 2, с. 437); **ловити / зловити (рідше упіймати, піймати і под.) себе на думці якій** «усвідомлювати, розуміти щось». *Ловила себе на думці, що пишається сином. Але на те вона й мати* – І. Цюпа [СФУМ, с. 351]; **залітати (залетіти) в думках (думкою, думками)** куди «думаючи, уявляти себе де-небудь в іншому місці». *Залітала в думках далеченько і Явдоха, постішаючи за синою долею* – О. Ільченко (СУМ, т. 3, с. 192); **майнути думкою** «подумавши про що-небудь, уявно перенестись

туди». *Потім [Косинський] думкою майнує на вал фортеці, задався посланець у ворожий табір* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 364); **заглиблюватися у [власні] думки** «глибоко замислюватися над чимось». *Гомінкий натовп на палубі пасажирів і пасажирок не давав замислюватися, заглиблюватися у власні думки і почувати себе самотнім* – Г. Шкурпій (СФСУМ, с. 182); **думки ходором заходили** «хто-небудь втратив ясність, чіткість, послідовність мислення». *Чіпка стояв, як зачумлений. Думки його ходором заходили* – П. Мирний (СФУМ, с. 22); **пішла ходором думка за думкою** «хто-небудь втратив ясність, чіткість, послідовність мислення». *Максимові хотілося самому битися, рубатися.. З ким же його?. Де його?. Пішла ходором думка за думкою* – П. Мирний (СФУМ, с. 22); **думка спала / спадає [на розум]** «хто-небудь додумався до чогось». *Хто б міг подумати, що доведеться воювати не лише з армією, а з цілою Росією. Ні, такі думки не спадали Наполеонові* – П. Кочура (СФУМ, с. 221).

Перший ступінь семантичної градації ФО ядерної зони ФП концепту «думка» базується на трьох семантичних відгалуженнях основного значення лексеми *думка*, які між собою структуруються радіально, зокрема (1) → (1.1); (1) → (1.2); (1) → (1.3). Пор.:

· (1.1) «думка як власне процес думання / спонукання до думання / згадування про когось, щось» (звуження значення, яке супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація лексем *думка, ум, гадка, пам'ять, голова*): **вертиться (крутиться) на думці** (на умі, на гадці) «хтось весь час думає про кого-, що-небудь». *В кожній доярці вертілося на думці: а навіщо ж ти Марка зігнав [з ферми]?* – К. Гордієнко (СФУМ, с. 57); **тільки й думки (на думці)** «постійно думати про кого-, що-небудь». *Спокійно живе (графиня) серед панських вигод, їй тільки й на думці пишнота* – Леся Українка (СУМ, т. II, с. 435-436); **спадати (приходити, спливати / т. ін.) і спасти (прийти, спливати і т. ін.) на думку (на пам'ять, в голову, на гадку)** кому і без додатка «хто-небудь починає згадувати, думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь». *Харкевич усе дужче й дужче хвилювався, йому спадало на думку неймовірне, від усіх тих згогадів почала боліти голова* – С. Голованівський (СФУМ, с. 678); **наверталось на думку** «хто-небудь починає згадувати, думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь». *Мимоволі наверталось на думку: що буде з нами? З людьми, заводами, соборами?* О. Гончар (СФУМ, с. 678); **на думці** «хто-небудь думає про когось, щось». *В неї (Хими) на думці тільки Тиміш чорнобривий, його виглядає рано й вечір* – Марко Вовчок (СФУМ, с. 222); **збігло (набігло) на думку** «хто-небудь раптово про щось подумав, відчув якесь бажання». – *Та я, бач, тільки спитала, – так набігло на думку: чи наймити гній вивозити-муть, чи повезуть мливу до млина* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 257); **наводити (навертати, наштовхувати) / навести (навернути, наштовхнути) на думку** «спонукати кого-небудь думати певним чином про щось або про когось; переконавати когонебудь у чомусь». *Отже ж ти, Тодозю, навела мене на думку, що тепер в садку краще обідати, ніж в хаті* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 417);

· (1.2) «думка / думки – те, що з'явилося в результаті мисленевого процесу як міркування, продукт логічного мислення = пропозиція / ідеї / міркування / слово / висновок» (метонімізація «процес мислення» → «результат процесу мислення», яку супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація відповідних лексем *думка / думки, пропозиція / пропозиції, висновок*), наприклад:

думки забігають наперед «з'являються думки про майбутнє». Наполохани думки забігають та й забігають наперед – М. Стельмах (СУМ, т. 3, с. 22); приставати (пристати) на слово (на думку, до думки, на пропозицію, до пропозиції і т. ін.) «підтримувати чиюсь думку, пропозицію». На думку Кривцова пристали начальник порту і більшість капітанів – М. Трублаїні (СУМ, т.8, с. 33); подати / рідко подавати думку «запропонувати що-небудь, висловити пропозицію». Підійшло ще кілька селищанських, оглядали пляму – слід від зниклої таблиці. Семко Дейнека подав думку, що треба б і мільйонера покликати – О. Гончар (СФУМ, с. 529); розкидатися думками «розголошувати свої ідеї, міркування». Ти ж, Дмитре, не дуже розкидайся цілими думками... – М. Стельмах (СФСУМ, с. 183); доходити (дійти) [до] думки (висновку) «додумуватися до чого-небудь, робити який-небудь висновок». Вирішивши так, Остап Антонович, натурально, дійшов тієї щасливої думки, що, зробила його ім'я широко відомим не тільки на Глухівщині – Епк (СУМ, т. 2, с. 398);

• (1.3) «думка = намір, задум, уявлення», наприклад: мати намір (думку, гадку і т. ін.), з інфін. «наміряться щось зробити». Щоб не мав і думки вбивця потай навіть поради́ти з свого ганебного злочину, ..прошу вас: коли вже загинув мій Василь за нове життя, поховайте його теж по-новому – О. Довженко (СУМ, Т. 4, с. 648); Не думайте, Антоне Дем'яновичу, що я зовсім не мала думки видати за вас Марусю. Борони Боже – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, 373); багатіти думкою (думками) «потішати себе намірами, задумами, уявленнями». Він смирний чоловік і багатіє думкою, що такий-то вже він хороший, такий-то вже молодець! – Марко Вовчок (СФУМ, с. 22);

Другий ступінь семантичної градації ФО ядерної зони досліджуваного концепту репрезентують п'ять фразеологічних лексеми думка, чотири з яких структуровано радіально, зокрема (1.1) → (1.1.1), (1.1) → (1.1.2), (1.1) → (1.1.3), (1.1) → (1.1.4), і одне послідовно (1.2) → (1.2.1). Пор.:

• (1.1.1) «думка як власне процес думання про когось, щось → думка як вмістилище (думка про когось, щось є вмістилищем когось, чогось)» (метафоризація): впасти у думку «хто-небудь думає про щось, додумується до чогось». Як впало йому у думку і в душу, що в Овручі погано людям жити, то як наче зернятко яке прийнялося – Марко Вовчок (СФУМ, с. 125); не спускати з думки кого, що «весь час думати, не забувати про кого-, що-небудь». Співаючи тих пісень, вони не спускали з думки тих молодих студентів, котрі так довго бігали слідком за ними – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, 685); не сходити (не виходити, не йти і т. ін.) з думки «весь час думати, не забувати про кого-, що-небудь». Мені з думки не сходить Оксана з її істерією – Леся Українка (СУМ, т. II, 435-436);

• (1.1.2) «думка як власне процес думання про когось, щось → суб'єкт думання = жива істота» (метонімізація + метафоризація): думки (гадки, думи) снуються в голові «хто-небудь напружено думає про щось (перев. тривожне або неприємне)». Андрій Гордійович збирався зразу ж заснути ..Але, як на те, сон не брав його. Тривожні думки одна за одною снувалися в його голові – М. Трублаїні (СФУМ, с. 222); думкою (розумом) забігати наперед «думати про майбутнє». – Незабігай наперед розумом, щоб не звихнувся – М. Кропивницький (СУМ, т. 3, 22); думка не покидає [голову] «хто-небудь постійно думає про кого-, що-небудь». Гречкун зрештою погодився, що першопричини [фашизму] треба шукати в галузі соціальних стосунків, одначе й описля

його не покидала думка про гуманітарне убогство фашистів (Ю. Бедзик) [СФУМ, 221]; думка(дума) не виходить з голови «хто-небудь постійно думає про кого-, що-небудь» (СФУМ, 221). Дмитрій поволи посувався вздовж стіни, а з голови не виходила думка про Русака і його матір – А. Хижняк, Д. Галицький); думка (гадка) западає (лізе, приходить і т. ін.) / запала (влізла, прийшла і т. ін.) [в голову (до голови)] кому «хто-небудь починає думати над чимсь; несподівано подумати про щось». Отже, що я тобі, Федоре, скажу, – почав Олексій Іванович, – щоб ти не думав про мене такого, щоб часом і гадка ніколи не западала про те в твою голову, то я тебе навіки від паничини увільню – П. Мирний (СФСУМ, с. 181); в голову стукала думка «хто-небудь починає думати над чимсь; несподівано подумати про щось». Віталій, припавши до ілюмінатора, напружено дослухався до неба, а в голову стукала думка: «Ми – ціль! Нас летять бомбити!» – О. Гончар (СФСУМ, с. 181); думка навертається / навернулася до когось чого- «хто-небудь починає думати про когось, про щось». Килина, як побачила вчителя, то зразу ж її думки навернулись до нього – Е. Гуцало (СФУМ, с. 221); думка крутиться (вертиться) в голові «хто-небудь постійно думає про когось – щось». Я дивився на хату, розглядав оселю, а в мене все вертілася в голові думка, через що пропала та земля, як Свіклицький з діди́ча став наймитом – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, 221); думка майнула (сяйнула, блиснула, пробігла і т.ін.) [в голові] «хто-небудь раптово подумав про щось, додумався до чогось». Ой! Ще стеля завалиться та й мене вб'є! – блиснула в мене думка – І. Нечуй-Левицький; І раптом пекельна думка пробігла в голові Маруська – Г. Хоткевич (СФУМ, с. 221);

• (1.1.3) «думка як предмет роздумів / об'єкт думання, на який спрямовано мисленнєвий процес у різних його виявах = обдумування / задумування / логічне мислення / міркування / розмірковування / забування / говоріння / уявлення / ставлення / намагання зрозуміти / зосередження / згадування (метонімізація, яку в окремих випадках супроводжує зумовлена фразеологічними контекстами синонімізація лексем думка / думки, дума / думи, думки-гадоньки, гадку, мова, слово, ум, пам'ять): думати думу (думи, думку) (думу думати) «міркувати, розмірковувати над чимось». Мабуть, у дубак сидить [Катря] та думає думку – Марко Вовчок (СУМ, т. 2, с. 434); гадати думу (думку, гадку, думки-гадоньки) «міркувати, розмірковувати над чимось». Дивлюся на небо та й думку гадаю, Чому я не сокіл, чому не літаю? – Пісні та романси українських поетів (СУМ, т. 2, с. 10); покинути думку «перестати думати про кого-, що-небудь, забути кого-, що-небудь». Треба було покинути думку про якесь справжнє діло серед свого люду, у рідній країні – М. Коцюбинський (СУМ, т. II, 435-436); лишити думку «перестати думати про кого-, що-небудь, забути кого-, що-небудь». А Ганна? Ганна, що ж – дівча. Про неї й думку він лишив – П. Дорошко (СУМ, т. 4, 502); погубити думки (мову, слова) «втратити на якийсь час здатність логічно мислити, говорити; обдумавши що-небудь з усіх боків, не прийти ні до якого висновку». І присів [генерал], погубивши всю мову – Б. Грінченко (СФУМ, с. 528); скласти / складати думку про когось, що-небудь «уявляти, думати що-небудь про когось, щось; формувати свої ставлення, міркування про когось або щось». Борис Савович, той мовчун у морському кітелі, нарешті теж: втрутився в розмову. – Ми не бюрократи, – сказав суворим тоном, – не з паперів складаєш про тебе думку – О. Гончар (СФУМ, 657);

**і думку лишити (облишити)** «перестати згадувати кого-, що-небудь; забувати». А Ганна? Ганна, що ж – дієча. Про неї й думку він лишив – П. Дорошко) [СФУМ, с. 342]; **зводити (звести) до купи думки** «намагатися знайти логічний зв'язок у думках». Думки рвалися на шматочки: він силувався звести їх до купи, напружав розум.. та, здається, й розум його покинув.. – П. Мирний (СУМ, т. 3, с. 490); **збирати (зібрати) думки [докупи, разом]** «намагатися зрозуміти що-небудь, розібратися в чомусь; зосереджуватися». Тільки обійшовши геть од ліщини, Яків став збирати до купи думки: «Що таке трапилось? Звідки це? Нащо? Може, якась помилка?» – С. Васильченко (СУМ, т. 3, с. 434); **снувати думки (думку)** «обдумувати щось, думати над чим-небудь (перев.слухаючи щось)». Таубенфельд, погойдуючись на м'якому сидінні, снував думки – Ю. Бедзик (СФУМ, 673); **лізти на думку** «згадуватися, бути предметом роздумів». І господиня, мов сова, лізе в очі.. Проклята! – думаю я, – / чого ти лізеш на думку з своїм хижим поглядом? – П. Мирний (СФУМ, с. 346); **спадати (приходити, спливати / т. ін.) і спасти (прийти, спливати і т. ін.) на думку (на пам'ять, в голову, на гадку)** кому. «1. Хто-небудь починає згадувати, думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь». Харкевич усе дужче й дужче хвилювався, йому спало на думку неймовірно, від усіх тих здогадів почала боліти голова – С. Голованівський (СФУМ, с. 678);

· (1.1.4) «думка як об'єкт, яким можна оперувати в процесі думання / мислення → інструмент думання / мислення = обдумування / роздумування / обмірковування / уявлення» (метонімізація, яку в окремих випадках супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація лексем думка / думки, розум, ум, уява): **окидати / окинути думкою** «роздумувати над чимось, обдумувати, обмірковувати щось». Спокійно окинув думкою: – Ні, тепер уже ніщо не стане на заваді.. – С. Васильченко (СУМ, т. 5, с. 662); **розкидати (розкинути) думками (розумом, умом)** «напружено думати, шукаючи виходу з якогось становища». Чоловік був не дурень. Розкинув думками туди й сюди та й питає: «Та хіба вас багато в мене розвелось?» – Легенда (СУМ, т. 8, с. 695); **перекидатися / перекинутися думкою (думками, уявою і т. ін.)** «починати думати про кого-, що-небудь, уявляти когось, щось». А Гриня невдовзі після цього вже перекинувся думкою на ті, ніколи не бачені ним, архіпелаги, де буцімто й нині люди живуть за первісними законами – О. Гончар (СФУМ, с. 494);

· (1.2.1) «думка як міркування → система міркувань, переконань, поглядів, уявлень» (метонімізація, яку супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація відповідних лексем думка, міркування, переконання, погляд, уявлення): **на думку** «відповідно до чийогось погляду, переконання, міркування». Він (Кандзюба) випалює слово, яке, на його думку, може зразу оглушити – Ю. Яновський (СФУМ, 222).

Третій ступінь семантичної градації ФО ядерної зони концепту «думка» увиразнюють сім фразеологізмів лексеми думка, два з яких структуруються послідовно, зокрема (1.1.1) → (1.1.1.1), (1.1.4) → (1.1.4.1), а п'ять – радіально, зокрема (1.1.2) → (1.1.2.1), (1.1.2) → (1.1.2.2), (1.1.2) → (1.1.2.3), (1.1.2) → (1.1.2.4), (1.1.2) → (1.1.2.5). Пор.:

· (1.1.1.1) «думка як вмістилище (таким вмістилищем разом із думкою може бути голова, ум, пам'ять)» (метафоризація + зумовлена фразеологічними контекстами синонімізація лексем думка, голова, ум, пам'ять): **не йти з думки (з голови, з**

**ума)** кому і без додатка «хто-небудь не може забути, постійно думає, згадує про когось, щось». Веселим, з гостинцями, з жартівливими приспівками – таким зараз пригадався Данько і, пригадавшись, все чомусь не йшов з думки – О. Гончар (СФУМ, 283); **не виходить / не йде з голови (з думки)** у кого, кого і без додатка «хто-небудь постійно думає про когось, щось». З думки Яся не виходив від смирної, тихої Гані, балакаючої з наймичками запанібратта – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, 93); **викинути (викидати) з голови (з пам'яті, з думки)** «перестати думати про кого-, що-небудь; відмовитися, забути». Не думай про се: то погане слово! Викинь його з голови.. То тільки злі діти так кажуть.. – П. Мирний (СФУМ, с. 32); **впасти / впадати в голову (на думку)** «хто-небудь думає про щось, додумується до чогось». Тоді Мартосі впало на думку взяти й Дарку з собою до двора на роботу – Леся Українка (СФУМ, с. 125);

· (1.1.2.1) «думка – блискавка»: **думка блискавкою мигнула в голові** «хто-небудь раптово подумав про щось, додумався до чогось». Думка про волів, про своє добро, ба й про життя власне блискавкою мигнула в голові кожного – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 221);

· (1.1.2.2) «думка – гострий предмет»: **думка пронизала голови чії (про всіх або багатьох)** «хто-небудь раптово подумав про щось, додумався до чогось». Зрозуміли. До них йшов офіцер. Всі голови пронизала та сама думка – П. Загребельний (СФУМ, с. 221);

· (1.1.2.3) «думка – гвіздок / кіл»: **думка гвіздком (колом) стримить (стирчить, сидить і т. ін.) у голові** «хто-небудь весь час думає про щось». Якщо щастя нема ні на землі, ані на небі, то треба ж все-таки якомось знайти, де воно є.. Думка ця гвіздком сиділа в голові філософа – П. Тичина (СФУМ, 221);

· (1.1.2.4) «думка – колесо»: **думки колесом заходили (закрутилися) [в голові]** «хто-небудь втратив ясність, чіткість, послідовність мислення». Думки колесом заходили, серце затріпалося., та так засоромили, немов хто мене уперше на крадіжці піймав – П. Мирний (СФУМ, с. 222);

· (1.1.2.5) «думка як власне процес думання про когось, щось → суб'єкт думання = жива істота» → «думка як емоційний стан (властивий живій істоті)» (метонімізація): **думки гризуть голову** «хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань». Текля не спала ніч, думки гризли голову – К. Гордієнко (СФУМ, с. 222); **думки та гадки взяли** «хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань». Вона [Катря] й сіла коло вербового кореня.; взяли її думки та гадки – Марко Вовчок (СФУМ, с. 222); **думки розривають череп (мозок)** «хто-небудь дуже страждає від тяжких, суперечливих роздумів». Думки тягучі й важкі, вони розривають мозок, Юрію страшно поворухнутись, так болить тіло – Я. Кочура (СУМ, т. 8, с. 788); **думки стрибають / застрибали у голові** «хто-небудь втрачає спокій, впевненість у чомусь, перебуває у стані нервового напруження, збудження». Орест тільки зовні здавався спокійним. Всередині у нього все кипіло, і блискавичні думки стрибають в голові – О. Досвітній (СФУМ, с. 222); **думки закружляли в голові** «хто-небудь втрачає спокій, впевненість у чомусь, перебуває у стані нервового напруження, збудження». Думки закружляли в голові, шукаючи виходу. Бігли божевільні хвилини – Д. Бузько (СФУМ, с. 222); **думки обсідують / обсіли голову** «хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань». Сидів він [дервіш] в глибокій жалобі, дум-

*ки обсіли стару його голову* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 222); *думки (гадки) беруть (обсідають) / взяли (обняли, обсіли)* «хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань». *Це знов обсіли мене дурні думки. І що мені робити з ними, навіщо вони мені?* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 221-222); *думки та гадки обсідають голову* «хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань». – *Чого пан сотник зажурився? – ударом руки прибав усі спомини підполковник. – Думки та гадки обсідають голову?* – М. Стельмах (СФУМ, с. 222);

• (1.1.4.1) «думка як інструмент думання / мислення → інструмент уявлення / сподівання / поривання / прагнення / обговорювання / висловлювання / заспокоєння» (розширення значення як результат заміщення, що в окремих випадках супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація лексем *думка / думки, думи, надія, мрія, серце, слово / слова*): *обмінюватися/обмінятися (рідше обмінитися) думками (словом, словами)* «говорити з кимсь про що-небудь; обговорювати, висловлювати щось». *Присутні, обмінюючись думками про фільм [«Повість про м'яких літ»] одностайно казали, що подібного за яскравістю і глибиною твору про Другу світову війну наше мистецтво ще не бачило* – М. Рильський (СФУМ, с. 454); *тішити себе надією (думкою, мрією і т. ін.)* «заспокоювати себе чим-небудь, сподіватися на щось». *Він [пан] тільки тишив себе тією думкою, що дасть Миколі кілька сотень різок, помститься над ним і оддасть його в москалі* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 713-714); *полинати думкою (думками, мріями)* «уявляти себе де-небудь в іншому місці, у якомусь стані тощо». *Михайло мимоволі полинув думками в Каховку* – М. Зарудний (СФУМ, с. 537); *думкою (мріями, серцем і т. ін.) линути (летіти)* «пориватися, прагнути до чого-, кого-небудь, кудись». *Добру хвилину стояли вони мовчазні. і линули думкою в майбутнє* – О. Довженко (СФУМ, с. 335); *всіма думками летіти* «пориватися, прагнути до чого-, кого-небудь, кудись». *Він солодко вкладається на ліжко, всіма думками летячи до Ульяні* – М. Стельмах (СФУМ, с. 335).

Четвертий ступінь семантичної градації ФО ядерної зони концепту «думка» об'єктивує лише одне фразеозначення лексеми *думка*, семантичну мотивацію якого можна представити в послідовності (1.1.1.1) → (1.1.1.1.1), а саме:

• (1.1.1.1.1) «думка як вмістилище прагнень / поривань» (метафоризація): *в думці линути* «пориватися, прагнути до чого- кого-небудь, кудись». *Летить, хмари, в край південний, Там у мене рідна хата; Сам туди я в думці лину, Хоч мене там і забули* – П. Грабовський (СФУМ, с. 335).

Та сама ФО може актуалізувати кілька значень, наприклад:

• «думка як власне процес думання / розмірковування» і «думка як результат процесу думання, його продукт → думка / намір / задум» (метонімізація + зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація лексем *думка, задум, намір*): *мати собі на умі / на думці* «думати про щось, розмірковувати над чимось, не виявляючи своїх думок, намірів; збиратися щось зробити, задумувати що-небудь». *Ще за панської Польщі Євстафій мав собі на думці: Касіян Скиба – комуніст, бо хоче людям добра..* – Степан Чорнобривець (СУМ, т. 2, с. 435).

У лексико-семантичному ядрі ФП концепту «думка» наявні також фразеологізми-антоніми, які вибудовують свою семантику за такими моделями:

• «думка – вмістилище»: *[і] в голову (у голови, в думку) [собі] не брати (не класти, не поклада-*

*ти)* «не думати, не здогадуватися про що-небудь». *Цвіркун, що поблизу мене, І в думку не бере: Співа собі* – В. Поліщук (СФУМ, с. 44); *і в голову (думку) не приходило (не приходило, не прийшло, не прийде) що* «хтось зовсім не думає, не догадується про що-небудь». *Гризельда навіть не задрівала, щоб Тодозя кохала князя, а поважний суворий князь кохав Тодозю: це їй і в думку не приходило* – І. Нечуй-Левицький (СУМ, т. 8, с. 85);

• «думка – об'єкт / предмет»: *гадоньки (гадки-гадоньки, думки-гадоньки) [собі] не мати* «не думати зовсім, і в думках нічого не мати». *Повбирані, заквічані [заквітчані] Та з таланою заручені, Думки-гадки не мають* – Т. Шевченко (СФУМ, 371); *ані (ні) гадки [собі (ані думки)]* «ні про що не думати». *П'яний заснув серед улиці, вид устремивши в болото, І – ані гадки: хропе, мов на м'яких подушках* – В. Самійленко (СФУМ, с. 145);

• «думка – зовнішній локус»: *не йде на думку* «хто-небудь не думає, не хоче думати, згадувати про кого-, що-небудь». *Не їла [ївга] з самого ранку нічогосінько. Нічого й на думку не йде!* – Г. Квітка-Основ'яненко (СУМ, т. II, 435-436).

Пор. також випадки множинної актуалізації семантики того самого фразеологізму-антоніма, наприклад, моделей «думка – вмістилище» і «думка – зовнішній локус»: *[і] гадки (в гадці, в думці, на думці і т. ін.) [собі] не мати* «не думати зовсім, не звертати уваги, не турбуватися». *То тепер тільки стали городи обгороджувати, а тоді – ніхто цього й на думці не мав* – П. Мирний (СФУМ, с. 182); *не мати (не було) на (в) думці* «не думати про що-небудь, не допускати чогось, не мати наміру що-небудь робити». *Вона ніколи і в думці не мала почути таке від сина* – П. Мирний (СУМ, т. II, 435-436).

Чимало ФО пов'язані синонімічними зв'язками, зокрема в синонімічні ряди об'єднуються усталені словосполучення із фразеозначенням «постійно думати» (10 одиниць), «починати / почати думати» (8 одиниць), «думати, додумуватися до чогось» (7 одиниць), «розмірковувати над чимось, обдумувати щось» (7 одиниць), «хто-небудь перебуває у стані неспокою, тривожних роздумів, переживань» (5 одиниць), «втратити здатність логічно мислити» (4 одиниць), «перестати думати» (3 одиниць), «напружено думати» (2 одиниць).

Фразеологізми-репрезентанти ядерної зони ФП концепту «думка» структуруються за такими семантико-граматичним моделям: 1) простого двоскладного речення, у яких іменник *думка* – переважно суб'єкт дії; 2) субстантивного словосполучення «прикметник + іменник»; 3) дієслівних словосполучень, зокрема «(не) + дієслово + (прийменник) + [прикметник] + іменник + [прислівник]», «числівник + іменник + дієслово», «дієслово + займенник + сполучник + займенник», «дієслово + займенник + (прийменник) + іменник», «сполучник + (прийменник) + іменник + [займенник] + не + дієслово», «займенник + сполучник + прийменник + іменник + не + дієслово», «іменник + дієслово + прислівник», «(прийменник) + іменник + [займенник] + (не) + дієслово», «дієслово + прислівник + іменник»; 4) адвербіального словосполучення «частка + сполучник + [прийменник] + іменник».

Найчисельнішою є група ФО другого ступеня семантичної градації ядра досліджуваного ФП, тобто фраземи із загальним значенням лексеми-компонента *думка* «вмістилище», «суб'єкт думання», «предмет роздумів», «інструмент мислення», «система міркувань, переконань, поглядів, уявлень», 28 одиниць.

Продуктивними фразеотворчими когнітивними моделями (КМ) ядерної зони є КМ «думка – об'єкт /

предмет», «думка – багатство», «думка – нитка», «думка – гострий предмет», «думка – гвіздок / кіл», «думка – колесо»; «думка – зовнішній локус», «думка – вмістилище»; «думка – жива істота», що реалізуються через концептуальні метафори та метонімії.

**Висновки.** У ФП концепту «думка» не засвідчені узуальні семи «те, чим заповнена свідомість; система переконань, поглядів, уявлень; українська і польська народна пісня (лірична або епічна), часто журливого характеру» [СУМ, 435-436]. Фразеосемантична структура лексеми *думка* базується на 16 семантичних відгалуженнях її основного зна-

чення «відображення об'єктивної дійсності в поняттях, судженнях, висновках; процес мислення» [там само]. Деякі з цих сем фактично повторюють узуальні значення «те, що з'явилося в результаті міркування, продукт мислення; припущення, передбачення; намір, замисел, задум; знання в якій-небудь галузі» (1.2, 1.3), «відображення об'єктивної дійсності в поняттях, судженнях, висновках; процес мислення» (1.1), «система переконань, поглядів, уявлень» (1.2.1) [там само], проте більшість розширюють семантичну структуру слова, зафіксовану в загальнономовних словниках.

### Список літератури:

1. Воркачев С.Г. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация: истоки и цели / Сергей Григорьевич Воркачев // Филологические науки. – 2005. – № 4. – С. 76-83.
2. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія / Ірина Олександрівна Голубовська. – К., 2004. – 282 с.
3. Загнітко А. Сучасні типології концептів: когнітивний, лінгвокультурологічний, прагматичний аспекти / Анатолій Загнітко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: Зб. наук. праць. – Херсон: Видавництво ХДУ. – 2010. – Вип. 11. – 293 с. – С. 33-46.
4. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В.И. Карасик, Г.Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики / Под ред. И.А. Стернина. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 75-80.
5. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие / Валентина Авраамовна Маслова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Минск: ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
6. СУМ – Словник української мови. В 11 т. / Ред. кол.: І.К. Білодід (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – 1971. – Т. 2: Г-Ж. – 550 с; – 1972. – Т. 3: З. – 744 с; – 1973. – Т. 4: І-М. – 840 с; – 1974. – Т. 5: Н-О. – 840 с; – 1977. – Т. 8: П-Р. – 927 с.
7. СФСУМ – Сучасний фразеологічний словник української мови: фразеол. звороти, тлумачення, прикл. [та ін.] / [Яриценко А.П. та ін.; за заг. ред. Яриценко А.П.]. – Х.: Торсінг плюс, 2010. – 638 с.
8. СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / НАН України, Ін-т укр. мови. – інформ. фонд; [уклад. В.М. Білоноженко та ін.; відпов. ред. В.О. Винник]. – К.: Наук. думка, 2003. – 788 с.
9. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: Близько 2500 виразів [уклад. В.Д. Ужченко та ін.]. – К.: Освіта, 1998. – 223 с.

**Полиця Т.Д.**

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

## ЯДЕРНАЯ ЗОНА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТА «МЫСЛЬ»

### Аннотация

В статье определены единицы ядерной зоны фразеологического поля концепта «мысль». Проанализирована их семантико-ступенчатая градация. Описано структурные особенности и лексико-парадигматические связи. Рассмотрена фразеосемантическая структура лексемы *мысль* в украинском языке. Охарактеризованы фразеотворческие когнитивные модели.

**Ключевые слова:** концепт, объективация концепта, фразеологическое поле, ядерная зона фразеологического поля, семантико-ступенчатая градация.

**Polytsia T.D.**

National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov

## THE NUCLEAR AREA OF THE IDIOMATIC FIELD OF THE CONCEPT OF «THOUGHT»

### Summary

The article focuses on the defining the units of the nuclear area of the idiomatic field of the concept of «thought». Examining their semantic gradation. We describe the structural features and lexical-paradigmatic relations. The article deals with phraseological and semantic structure of the lexeme «thought» in the Ukrainian language. Determine cognitive models of phraseological units.

**Keywords:** concept, actualization of concept, the idiomatic field, the nuclear area of the idiomatic field, semantic gradation.